

Miroslav Katić

PROBLEM ARHEOLOŠKOG LOKALITETA AD DIANAM U SPLITU

UDK: 904:726.1 (497.5 Split)"652"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 13.IV.1994.

Miroslav Katić

Regionalni zavod za zaštitu

spomenika kulture, Split

58000 Split, HR

Poljudsko šetalište 15

Ostaci arhitekture kod crkvice sv. Jurja na rtu Marjana pripisivani su hramu rimske božice Dijane. Taj lokalitet je na Tabuli Peutingeriani prikazan vinjetom manje kućice i s imenom "Ad Diana(m)". Autor smatra da se na Marjanu moraju tražiti dva lokaliteta, jedno svetište božice i putna postaja u njenoj blizini. To se zaključuje na osnovi komparativne analize nekoliko rimskih itinerara gdje se jasno vidi da neke jednostavne putne postaje dobivaju ime kako po svetištima, tako i po raznim predmetima, prirodnim pojavama itd. Stoga se ime Ad Dianam odnosi na postaju koja je bila blizu, pokraj (Ad) Dianina svetišta (Dianam).

Značenje Dioklecijanove palače zasjenilo je ostale antičke lokalitete na Splitskom poluotoku. Danas malo znamo o Spalatumu, naseobini po kojoj je Split dobio ime. Isto tako, dosadašnje interpretacije podataka iz antičkih itinerara daju jednostranu sliku o drugom važnom rimskom središtu koje se na Tabuli Peutingeriani javlja pod imenom Ad Diana(m) (Tab. Peut. VI. 3)¹⁾, a u djelu "Cosmographia" Anonima iz Ravenne kao Dianion (Rav. An. 380, 10).²⁾

Još je I. Lučić smatrao da se pod imenom Ad Dianam krije hram božice Dijane. On ga locira kraj crkvice sv. Jurja na rtu Marjana.³⁾ Isto zaključuje i L. Jelić prilikom jedne šire arheološko – topografske obrade Splitskog poluotoka,⁴⁾ a dalje ne odlazi ni G. Novak.⁵⁾

Napokon, pedesetih godina crkvicu istražuju J. i T. Marasović. Slijedeći Lučića, i oni ostatke arhitekture manje građevine južno uz ranosrednjovjekovnu crkvicu pripisuju Dijaninu hramu.⁶⁾ Ostaci arhitekture hrama koje donose J. i T. Marasović veoma su loše očuvani, te po njihovu arhitektonskom obliku

ne možemo sigurno reći da se radi o hramu. Očuvao se samo dio pravokutne građevine dužine oko 7 m, što je malo za određeniji zaključak.⁷⁾ Situaciju je otežavao i nedostatak pokretnih nalaza, pa je autorima preostalo da rezultate svojih istraživanja povežu s Tabulom, te na taj način zaključče problem smještaja lokaliteta Ad Dianam, do tad smatranog hramom.

Ova je teza prihvaćena i u stručnoj literaturi koja je slijedila iza istraživanja. Tek se nedavno F. Buškariol osvrnuo na problem sv. Jurja, izrazivši sumnju da se ovdje radi o ostacima hrama. No baveći se u svom članku prvenstveno problematikom srednjovjekovnih crkvice, on ne pokušava jače argumentirati svoje mišljenje.⁸⁾

U ovom radu ćemo se osvrnuti još jednom na problem navedenog lokaliteta. To je potrebno utoliko što se zadnjih dvadesetak godina povećalo naše znanje o antičkim komunikacijama,⁹⁾ pa nije moguće u potpunosti ostati na konstatacijama Lučića, kao ni Marasovićâ, koji su preuzeli njegovo mišljenje.

Naša osnovna ispravka odnosila bi se na dosadašnju interpretaciju Ad Dianam kao hrama rimske božice Dijane. Ako ovaj toponim promatramo kroz širu komparativnu analizu antičkih itinerara, kao i u svjetlu novijih istraživanja, vidjet ćemo da ga ne možemo tumačiti kao dosad, te da problem treba drugačije postaviti.

Naime, Ad Dianam može biti putna stanica koja je bila blizu, pored (Ad) Dijanina hrama (Dianam).¹⁰⁾ Što znači da imamo nekakvu postaju i svetište posvećeno Diani. Bez istraživanja ne možemo znati kakva je karaktera bila stanica, pitanje je da li se radilo o "mutatio", "mansio" ili pak o manjem gospodarskom kompleksu koji je unesen u itinerar kao pogodna postaja. U svakom slučaju, ime je lokaliteta kontaminirano značajem svetišta, kako se često događa u antičkom svijetu, pa bi tu, osim prostorne, mogla postojati drugačija veza po kojoj su se hram i naselje međusobno nadopunjavali. Vidjet ćemo naime da je svetište moralo biti značajnije jer je kao takvo ono i utjecalo na unošenje imena postaje u itinerare. S druge strane, Ad Dianam može biti dio "infrastrukture" svetišta koje je na razvoj i nastanak stanice moglo utjecati isto koliko i povoljan gospodarski položaj u plodnom polju podno južnih padina Marjana, gdje lociramo ovaj lokalitet.

Osim crkvice sv. Jurja, arheološki su nalazi zabilježeni iznad vile "Dalmacija" na Mejama (sl.1). Registrirao ih je C. Fisković. On ih pripisuje crkvi sv. Bazilija, srušenoj početkom 17. st. Ranokršćanski kontinuitet nalazišta potvrđuje pronađeni kameni ulomak s uklesanim križem.¹¹⁾ Bio je uzidan u sjeverni zid ceste iznad vile "Dalmacija".¹²⁾ U istom se zidu vide ulomci obrađivanog kamenja, dio praga i dosta stijena s ostacima žbuke na sebi. Po parcelama iznad vile ima fragmenata antičke keramike.¹³⁾

I Bulić navodi dio natpisa i ulomaka "gospodarskih posuda" s lokaliteta Košljun.¹⁴⁾ Natpis sadrži samo nekoliko slova imena, vjerojatno se radi o nadgrobnom spomeniku. Teško ga je datirati, no on upućuje na postojanje nekropole koja bi mogla pripadati Fiskovićevu lokalitetu. Isti je autor objavio

drugi ulomak sarkofaga s natpisom. Pronađen je uzidan u kućici pored crkvice sv. Jurja. Tekst sadrži formulu D M pa se može datirati u pretkršćanski period.¹⁵⁾ I ovaj sarkofag treba promatrati zajedno s prethodnim, oni naime potvrđuju mogućnost da je ranokršćanski sakralni objekt na Mejama legao na nekakvu prijašnju pretkršćansku građevinu, kako se to veoma često dešava u našim krajevima.

Karta splitskog poluotoka

Očigledno postoji arheološko nalazište na poljoprivrednim parcelama iznad vile "Dalmacija". Tu bismo negdje i trebali tražiti postaju o kojoj govorimo. Ostaci ranokršćanske bazilike ovdje upućuju na kontinuitet života. No kako je bez istraživanja bilo što egzaktnije teško reći, zadržat ćemo se na konstataciji da uz crkvu sv. Jurja postoji još jedno arheološko nalazište na Mejama. Takvo topografsko stanje moramo uzeti u obzir jer se uklapa u sliku o putnoj stanici i svetištu.

U budućim istraživanjima svakako će se morati uzimati u obzir i ostatke arhitekture kod sv. Jurja. No o tom će se objektu nešto određenije moći reći

tek kad se razjasni šira arheološko – topografska situacija Marjana. Registriranje Fiskovčeva lokaliteta iznad vile "Dalmacija" daje novu dimenziju cijelom prostoru i po svemu sudeći na predjelu istočno od Bambine glavice leži ključ problema. Dok se ovaj lokalitet ne istraži, teško da nešto više možemo reći i o arhitekturi kod Sv. Jurja. Jasno je da putnu postaju i svetište treba promatrati povezano, kako nas upućuje geneza imena stanice. Stoga smo se opet našli na početku, tamo odakle je još Lučić počeo – kod Tabule Peutingeriane.

Na Tabuli nalazimo nekoliko stotina jednostavnih postaja koje su dobile ime po hramovima.¹⁶⁾

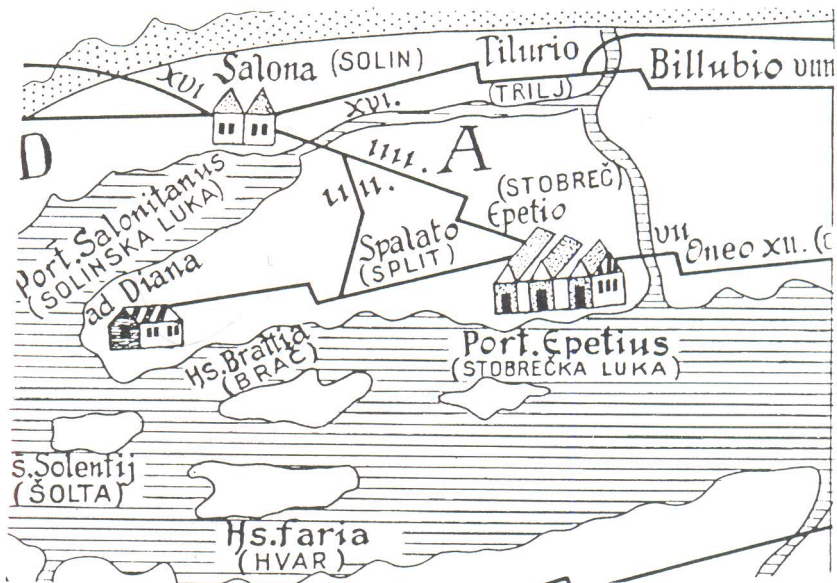
Za našu temu zanimljiv je slučaj Diane Veteranorum (Itin. Ant. 35, 4) u Numidiji. Grad se pod tim imenom javlja u Itinerarium Antonin¹⁷⁾ dok se na Tabuli Peutingeriani javlja kao Ad Dianam.¹⁸⁾ Očigledno stari toponim utječe na ime grada, pa odatle dolazi ime Diane Veteranorum. Na sjevernoafričkom tlu imamo još jednu stanicu pod imenom Ad Dianam (Itin. Ant. 21, 1), odnosno Diana, kako je donosi Ravenjanin (Rav. An. 348,5). I u Kampaniji susrećemo toponim Ad Dianam (Tab. Peut. VI, 3), dok na sjeveru Sicilije Ravenat navodi grad pod imenom Dianae (Rav. An. 402, 13). Na području jugozapadnog Balkana nalazimo još dva toponima Ad Dianam (Tab. Peut. VI, 3 i VII, 4).

Bilo bi interesantno na ovim primjerima koji su identični našem utvrditi radi li se o svetištima ili putnim postajama. Jasno je da Diana Veteranorum nastaje iz postaje s imenom Ad Dianam, no za ostale je teško reći jesu li ili nisu bile hramovi. U starijoj literaturi, osobito pod Millerovim utjecajem, ovakvi lokaliteti smatrani su hramovima. Tome je u prilog išlo prvenstveno ime nekog antičkog boga ili božice te mahom slične vinjete manje kućice s dvoslivnim krovom, kako je prikazana i splitska Ad Dianam. Međutim novija istraživanja pobijaju čak i to da je vinjeta manje kućice bila hram, o čemu će biti riječi poslije.

U rješavanju našeg problema pomaže nam Itinerarium Hierosolymitanum.¹⁹⁾ U njemu se precizno navodi radi li se o mutatio, mansio ili civitas. Nažalost, ovaj itinerar na obuhvaća područja na kojima se nalaze prethodno navedeni toponimi vezani uz Dijanino ime, ali u njemu postoji važan primjer koji dokazuje da se imena postaja kontaminiraju imenom svetišta. Riječ je o "mutatio Ad Iovem" (Itin. Hier. 551, 1), običnoj putnoj postaji za izmjenu konja. I ona se nalazi blizu nekakvog Jupiterova svetišta, kako joj naziv govori. Ovdje se nipošto ne radi o hramu.

U kategoriju "opisnih" toponima spadaju stanice koje vezujemo za razne objekte, predmete, prirodne pojave... Neke tipičnije su: Ad Pirum, ili još bolje Ad Pirum summas Alpes; zatim Ad Scrofulos ili Ad Olivam, Ad Palmam, Ad Statuas, Ad Mures itd.

Hramovi se pak, pogotovo na Tabuli, znaju precizno navesti. Tako imamo Templ(um) Veneris (Tab. Peut.VI, 5), Templ(um) Minerve (tab. Peut. VI, 5), Templ(um) Augusti (Tab. Peut. XI, 5) itd.

Segment s prikazom Salone i okolice iz Tabula Peutingeriane

Zanimljivo je da i Ravenat navodi Dianion s ostalim "civitates", kako ih on naziva, smještenima "uz morsku obalu" između Dirahija i Ravenne (Rav. An. 383). Cosmographia Anonima iz Ravenne nastaje negdje u 7. st. Iako se koristi prijašnjim izvorima, u ovom djelu nalazimo imena naselja koja su nastala u kasnoantičkom razdoblju ili je njihova važnost kasnije porasla, pa ih Anonim, crpeći kasnije izvore, navodi u svom djelu. Dianion bi spadao u red toponima koje je Ravenat prepisao iz starijih izvora. Teško je prihvatiti da se ovdje radi o nekoj kasnoantičkoj verziji imena Ad Dianam. U četvrtom poglavlju, gdje opisuje Dalmaciju, on uopće ne navodi nikakvo ime koje bi se moglo odnositi na naš lokalitet, a upravo je u tom poglavlju anonimni pisac iz Ravenne precizniji u navođenju dalmatinskih "civitates", tu donosi i imena autora od kojih preuzima informacije za svoje djelo ("Provinum, Marcellum et Maximum philosophos").

U petom poglavlju gdje se nalazi Dianion, Anonim nabraja obalne gradove između Dirahija i Ravenne i ne nastoji biti onako precizan kao u prethodnome slučaju. Tu će kao i u četvrtome poglavlju opet ponoviti Spalatum i dodati Dianion, kojeg nema u prethodnom poglavlju gdje se navodi cio niz

novih kasnoantičkih središta. Dakle, ovdje se ne bismo u potpunosti mogli osloniti na *Cosmographiju*, mada moramo voditi računa o njoj jer se radi o veoma korisnom izvoru za našu kasnoantičku topografiju.

Još se moramo osvrnuti na vinjetu kojom je na tabuli prikazan lokalitet Ad Dianam. Radi se o kućici s krovom na dvije vode. Nacrtano je pročelje i bočna strana objekta (sl.2). Ovaj simbol često označava mnogobrojne lokalitete čija imena imaju neke veze s božanstvima. Zbog toga su prijašnji istraživači mislili da se crtežom četvrtaste kućice htjelo prikazati nešto što bi podsjećalo baš na hram. Međutim od 44 građevine ovog tipa koje su prikazane na tabuli, barem 15 su u vezi s lokalitetima po čijim se imenima ne bi dalo zaključiti da se radi o hramu.

U opširnoj studiji iz šezdesetih godina, A. i M. Levi, između ostalog, podrobno proučavaju tip vinjete kojom je prikazan i naš Ad Dianam.²⁰⁾ Oni zaključuju da crteži kućice ne predstavljaju hramove. Do toga dolazi na osnovi studije niza simbola identičnih našem, koji su ucrtavani na pergameni ili su isklesani na rimskim kamenim spomenicima. Ovdje ćemo se osvrnuti na dva najslikovitija primjera.

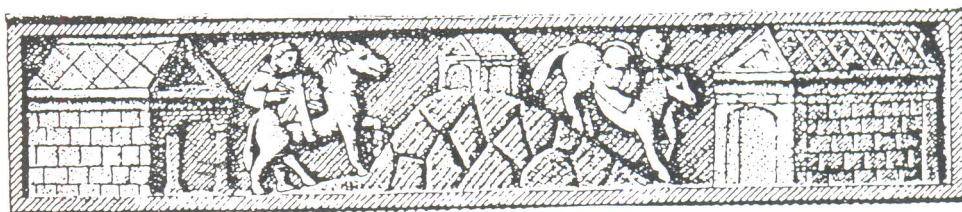
Prvi je komad pergamena koji je prekrivao štit rimskog vojnika. Pronađen je u gradu Dura Europos i datira u 3. st. poslije Krista. Pergamena je zapravo *itinerarium pictum*, koji kopira neki itinerar pažljivo prenoseći imena mjesta, reproducirajući i male crteže kućica kojima su oni prikazani.²¹⁾ Te su građevine identične kućicama s *Tabula Peutingeriana*, odnosno tipu kuće kojom je prikazana i splitska Ad Dianam. Na pergameni iz Dura Europosa jasno se vide tri manje građevine s krovom na dvije vode, dok su pored njih napisana i imena mjesta koja označavaju. Ove kućice sa štita identificirane su kao "mansiones" ili barem kao građevine "gdje je vojska nalazila mjesta za odmor na putu".²²⁾ Autori dalje zaključuju da minijature pravokutne građevine s *itineraria picta* moraju biti, negdje na početku 3. st., uobičajeni i rasprostranjeni simbol koji označava objekt opremljen da primi putnika u toku puta.²³⁾

Upravo to dokazuje reljef sa spomenika *Secundina*, pronađena u Igelu kod Trier²⁴⁾. Na njemu su prikazana dva čovjeka, svaki s po jednim natovarenim konjem (sl. 3). Ova scena putovanja izvedena je između kućica slične tipu koji obrađujemo. Na brijegu je u perspektivi prikazana još jedna manja kućica. Sve su tri prikazane slično kao na pergameni štita iz Dura Europos, odnosno kao na *Tabula Peutingeriana*. Očigledno da reljef iz Igela, datiran također u sredinu drugog stoljeća, prikazuje putnike između dvaju mjesta za odmor (putnih postaja).

A. i M. Levi donose još niz primjera koji nas navode na zaključke da tip vinjete kojim je prikazan i Ad Dianam u Splitu nije hram, nego putna postaja.

Dakle, po svemu navedenom možemo reći da se pod Marjanom nalaze jedna putna postaja i svetište rimske božice Dijane.

Kontaminiranje imena stanice imenom Dijane govori o značenju njenog svetišta na Marjanu. Očigledno da se radilo o važnijem kulturnom središtu na salonitanskom području čije značenje prelazi lokalne okvire. Ovaj problem bi svakako trebalo podrobnije ispitati. Dijanin kult se, naime, često veže uz svete gajeve ili slična svetišta "sub divo", a za takvo što Marjan je idealan. U vezi s tim znakovit je salonitanski natpis koji Dijanu naziva "Silvestris". Prema tome može stajati pretpostavka I. Babića da je Marjan bio sveti gaj posvećen ovoj božici lova.²⁵ No treba imati još na umu da se Dijana kod nas također vezuje uz sklop Silvanova kulta, pa bi ovdje mogle biti sačuvane i neke starije tradicije.

Kameni reljef s nadgrobnog spomenika Secundina

Antički čovjek, jedan od onih praktičnih Rimljana, držeći u ruci itinerar, morao je znati o čemu se radi čim je pročitao Ad Dianam. Nama je pak preostalo promotriti još neke prostorne aspekte ovog lokaliteta.

S te strane se nameće blizina Spalatum i Ad Dianam. Kako smo u blizinu Splita stavili još jedno središte koje je imalo svoju gospodarsku i kulturnu ulogu, nužno se nameće pitanje njihova međusobnog odnosa. Malo podataka imamo za oba lokaliteta. Razdoblje prije Dioklecijana prilično je zanemarivano. No možemo pretpostaviti da Spalatum niče kao snažnije središte, jasnije okrenuto spram današnjeg Splitskog zaljeva i prostrana agera u svom zaleđu. U njegovom smještaju vidimo idealno mjesto za manje agrarno – trgovačko središte. On je svakako mogao služiti kao središte gdje su putnici i trgovci završavali svoj pomorski te nastavljali kopneni put i obratno.

Ad Dianam je, na neki način, sadržajno upotpunjavala Spalatum, kojem je, sudeći po blizini, prostorno gravitiralo i Dijanino svetište. Oba lokaliteta nalazimo na tabuli u širem prostornom kontekstu Salonitanskog zaljeva zajedno s Epetiumom, Salonom, Siculijem i Traguriumom. Pažnja koja se posvetila prikazivanju ovog prostora na Tabula Peutingeriana nije slučajna. Tu je lijepo nacrtan Trogirski i Splitski poluotok, svi lokaliteti, osim Spalatum, imaju i svoju vinjetu; ceste su detaljno ucrtane (sl. 2).

Poznavajući Tabule upada u oči "višak" informacija za prostor salonitanske okolice (kao npr. lokalni pravci ceste između Salone, Spalatum i Ad Dianam). Moglo bi se zaključiti da je to središte provincije Dalmacije i

zaslužilo, no Salona je prikazana gotovo najneuglednije – s dvije kućice. Prema vinjeti horreuma Epetiuma ona djeluje kao zaselak. Očigledno se nije vodilo računa o "turističkom" isticanju slavlja i važnosti glavnog grada, već o praktičnoj upotrebi ovog itinerarium pictuma.

U tom kontekstu valja promatrati pojavu Spalatuma i Ad Dianam na Tabula Peutingeriana. Oni su dio navedene "detaljnosti" kojom je prikazan prostor između Epetiuma i Traguriuma. Ostaci Ad Dianam ili Spalatuma ne moraju biti veći od neke prosječne gospodarske vile u Salonitanskom zaljevu, pa možda ni to. No za pojavu na tabuli oni su ispunili uvjete, pogotovo što su frekventnost i značaj salonitanskog prometnog čvorišta zahtijevali više informacija.

Prema navedenom mogli bismo zaključiti da su nastanak Ad Dianam i Spalatuma vezani uz izgradnju rimskih komunikacija koje su bile uzrok nastajanja sličnih središta u unutrašnjosti. Njihova pojava bi se mogla i tako tumačiti da povijesni uvjeti nisu bili drugačiji.

Naime, od helenističkog razdoblja imamo više grčkih emporija na splitsko – kaštelanskom prostoru. To su Epetion, Tragurion, ušće rijeke Jadro i novootkriveni Siculi.²⁶⁾ Vrlo jaka koncentracija emporija govori o intenzivnim trgovačkim vezama s unutrašnjošću preko Kliškog prolaza. U tom predrimskom razdoblju ističnojadranski pomorski putovi bili su glavni prometni nosilac robe koja stiže iz grčkih kolonija na Jadranu i sa suprotne obale. Budući da unutrašnjost drže ne baš mirna delmatska plemena, kopneni trgovački pravci nisu bili sigurni. Salonitanski zaljev bio je zapravo mjesto kontakta razvijenijih heleniziranih primorskih autohtonih plemena i grčkoga stanovništva s onima u unutrašnjosti.

Dolaskom Rimljana, pacifikacijom provincije i izgradnjom cesta, otvara se Kliški prolaz, a trgovina se višestruko povećava. Salonitanski prostor postaje most, čvorište putova pomorskih i kopnenih. Ako smo u helenističkom razdoblju imali onakvu koncentraciju emporija, kakvu onda valja očekivati u rimskom razdoblju kad se kopnene veze uvelike poboljšavaju, a morske postaju sigurne?

Spalatum i Ad Dianam odraz su gustoće naseljenosti Salonitanskog agera u prvim stoljećima poslije Krista. Takva razvojna slika nastavak je one helenističke. Kao manja središta nalaze svoje mjesto u velikom gospodarskom organizmu agera. Gledano iz kuta rimskih itinerara, oni jesu bili neka vrsta postaja na pomorskim i kopnenim pravcima. Mikrogeografski gledano, oni su odraz ekonomskog bogatstva i prometne frekventnosti salonitanske regije. Kopno se pomoću njih znatno približavalo srednjojadranskim otocima, osobito Šolti. Veliki dio gospodarskog života Salone odvijao se baš u predgrađu grada i okolnim manjim središtima.

Promjenu ovakve slike donosi Dioklecijanova palača. Svojom carskom važnošću ona baca sjenu na razvoj Spalatuma i Ad Dianam. Ostaci **ranokršćanskih bazilika na Marjanu svjedoče o nastavku života u okolici Palače**²⁷⁾,

čije pretvaranje u grad, zapravo govori o dobu kada su urbanu egzistenciju grada osiguravale samo dobre fortifikacije. Doba kasne antike i ranoga srednjeg vijeka donose drugačiju sliku života u ageru od one iz prvih stoljeća poslije Krista.

Kako vidimo, povijesni razvoj Splita daleko je bogatiji nego što smo mislili. Ovdje smo pokušali prikazati, tek pregledno, sliku Splitskog poluotoka u prvim stoljećima poslije Krista. Tu se još mnogo stvari treba nadopuniti, te je neophodno baciti pogled preko bedema Palače.

Svjestan da će se tema ovog rada bolje utvrditi tek na terenu prilikom arheoloških istraživanja, ostaje nadati se da će budući istraživači uspjeti spojiti važnost Tabule kao izvora i arheoloških ostataka ovdje obrađivanoga lokaliteta. Kako veličina neće biti i odraz značenja, neophodno je shvatiti i prostorne odnose koji su nam kao problem postavljeni u imenu lokaliteta Ad Diana(m).

B I L J E Š K E:

- 1) Castori Romanorum Cosmographi, Tabula quae dicitur Peutingeriana, recognovit C. Miller, Ravensburg 1887., segment VI., 3. dio.
- 2) Ravennatis Anonimi, Cosmographia et Gvidonis Geographica, Berolini 1860.
- 3) I. Lučić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I., Split 1979., 76.
- 4) L. Jelić, Crtice o najstarijoj povjesti Spljeta, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N S 2, 1896./7., 26-41.
- 5) G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, XXXIX., Split 1916. (1919.), 1-39.
- 6) J. i T. Marasović, Antički Dijanin hram i ranosrednjovjekovna crkva sv. Jurja na rtu Marjana, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXI., Split 1959., 122-133.
- 7) Postoji mali broj primjeraka (šapirografiranih?) opsežnije publikacije, J., T. i M. Marasović o Sv. Jurju iz 1972. g. Nažalost ona nije tiskana pa nisam mogao doći do nje. Ljubaznošću J. i T. Marasovića stavljena mi je na uvid dokumentacija lokaliteta, na čemu autorima zahvaljujem.
- 8) F. Buškariol, Marginalije uz crkvu sv. Mihovila u Splitu, Kulturna baština, br. 18, Split 1988.
- 9) Za područje rimske provincije Dalmacije najveći je doprinos dao: I. Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djelo, knj. XLVII., Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2., Sarajevo 1974.
- 10) Sličnu situaciju imamo kod stanice Ad Turres. Bojanovski prema imenu stanice koja je bila "do kula, blizu kula, kraj kula", Turresom smatra utvrđeni kompleks na Mogorjelu. Stanica Ad Turres nalazila se u obližnjim Tasovčićima. Za njeno ime presudan su utjecaj imale velike troetažene kule Turresa. I. Bojanovski, Mogorjelo - rimsko Turres, Glasnik zemaljskog muzeja, NS, sv. XXIV., Sarajevo 1969., 151.
- 11) C. Fisković, Je li na Splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom, Kulturna baština, br. 9-10, Split 1979., 15.
- 12) Tamo ga više nema, po riječima vlasnika parcele u čiji je zid ulomak bio uzidan, odnesen je prije nekoliko godina. Fisković, na sreću, donosi fotografiju ulomka s uklesanim križem.
- 13) Danas je detaljnije reknognosciranje poljoprivrednog zemljišta na Mejama otežano zbog podignutih plastenika. Trebalo bi više pažnje posvetiti ovom prostoru zbog intenzivne izgradnje stambenih objekata.

- 14) F. Bulić, *Iscrizioni inedite Aspalathos (Spalato – Spljet)*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, sv. 26., Split 1903., 136/7.
- 15) F. Bulić, *Iscrizioni inedite, Ad Dianam (Punta di Marjan)*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, sv. 24, Spalato 1901., 106.
- 16) K. Miller, *Die Weltkarte des Castorius, Ravensburg 1887.*, 93/4.
- 17) *Der kleine Pauly Lexikon der Antike, Erster Band, Stuttgart 1964.*, 1513.
- 18) *Ibid*
- 19) *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, ed. G. Parthey et M. Pinder, Berolini 1848.
- 20) Annalina e Mario Levi, *Itineraria Picta, Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana*, Roma 1967., 82-85.
- 21) *Idem*, o. c., 84, fig. 1.
- 22) F. Cumont, *Fragment de bouclier portant une liste d'etapes, Syria VI.*, 1925., 4.
- 23) A. e M. Levi, o. c., 84.
- 24) *Idem*, o. c. 84, fig 59.
- 25) I. Babić, *Prostor između Trogira i Splita, Trogir 1984.*, 56.
- 26) B. Kirigin, *Antičko nalazište pod morem i na kopnu u Kaštelanskom zaljevu, Obavijesti, Hrvatsko arheološko društvo, br.1, god. XXI.*, 1989., 24-27. Šire kod: Z. Brusić, *Resnik kod Kaštel-Novog, Arheološki pregled (1988.)*, Ljubljana 1990., 117-119.
- 27) I. Fisković, *Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita, Anali historijskog instituta u Dubrovniku, XII.*, Dubrovnik 1970., 165-189.

Miroslav Katić:

IL PROBLEMA DELLA LOCALITÀ ARCHEOLOGICA "AD DIANAM" A SPLIT

Riassunto

I resti architettonici nei pressi della chiesetta di S. Giorgio (Sv. Juraj) al promontorio del monte Marjan venivano attribuiti al tempio di Diana, dea romana.

Sulla "Tabula Peutingeriana" questa località era rappresentata però da una vignetta raffigurante una piccola casa, denominata "Ad Dianam". Secondo l'autore due dovrebbero essere perciò le località di stesso nome da ricercare in questa area del monte Marjan: l'una, relativa al santuario della dea romana e l'altra, indicante il luogo di sosta per itineranti situato nelle vicinanze del tempio.

A questa sua conclusione l'autore giunse in base ad una accurata analisi comparativa di parecchi itinerari romani dai quali risulta che anche i luoghi di sosta più comuni prendevano nome sia da vicini santuari sia da fenomeni naturali o oggetti di vario genere.

Ed è perciò che anche in questo caso la denominazione "Ad Dianam" andrebbe riferita secondo l'autore al luogo di sosta situato lungo la via conducente al vicinissimo tempio di Diana, in altri termini, "Ad Dianam".

Preveo: Ivo Donadini